

А. Гудима, асп.

Творення себе як спосіб осягнення універсумів (на матеріалі етологічних поем Т.Шевченка)

Пізнання людиною себе, до чого закликає Г.Сковорода, адже не розуміти себе те ж саме, що втратити, – на переконання Т. Шевченка, забезпечує можливість творення себе. Пізнання починається, відколи герой, наділений емоційним (естетичним) світосприйняттям, дає волю своєму серцю і життя героя повністю транспонується в життя серця. Тоді серце (слідуючи Г.Сковородою) стає і головою, і істинною людиною в людині. Як наслідок людина пізнає глибини своєї екзистенції, що символізує феномен самості, які проектує на Іншого. Таким чином, світ замикається на Іншому із відчуженням від звичного оточення. Оскільки серце не керується жодними правилами, часто стирається межа між добром і злом, гріхом і благодаттю. Як наслідок – людина, яка втрачає Іншого і відчужена від оточення, приречена на страждання і субстанційну самотність (як самотність індивіда не серед собі подібних, а як "відособлення *від світу людей* у певний некомунікативний, власний світ")[1, 58], викликані зовнішнім осудженням і цькуванням.

У стражданнях людина, за Т.Шевченком, продовжує пізнавати себе і бачити світ навколо себе таким, яким він є, а також відбувається акт творення себе, як перший крок до творення світу навколо себе. Т. Шевченка цікавить те, що буде на другому кроці, рух, зміна. Процес творення себе прочитується в руслі творення майбутнього, адже все має значення настільки, наскільки воно спрямоване на майбутнє. Для письменника "правдива життєва повнота не полягає в задоволенні, в успіху чи в досягненні" [4, 29–30], а в русі, в якому, проте, задана можливість здобути найголовніше – себе – або втратити.

Творення себе, як демонструє Т.Шевченко, здійснюється через страждання, які проходять на межі життя і смерті і спонукають до розкриття людиною свого внутрішнього ресурсу. Творення себе – це творення особистості, як вищої інстанції самості, яка не задана природою, "а виникає з бунту, таїни, боротьби людини з собою ... будується через систему заборон, естетику моральних зусиль" [3, 31].

Герой свідомо робить вибір на користь того чи іншого шляху: Катерина, Сліпа, Наймичка, Відьма, Варнак з однойменних поем, Максим із поеми "Москалева криниця", Микита з поеми "Титарівна", генеральша з поеми "Петрусь" тощо, – стаючи єдиновідповідальним за те, яким буде його життя, якого універсуму він досягне: благодаті чи гріха. У стражданнях, маючи можливість осмислити і переосмислити своє життя, тепер уже здійснюється справді життєвий вибір: між добром і злом.

Одним зі шляхів творення є подолання химерності. Етологічні поеми Т.Шевченка сповнені химер, що відображається на різних рівнях: у постатях героїв, способі їхнього найменування, зображенні простору тощо. Як зазначає Т. Бовсунівська, химера є "**увиразненням душевного дисонансу**", а тому "переборення химери веде до самоутвердження особистості" [2, 48]. Усталеними формами утворення химер виступає божевілля, сон, марення, ворожіння тощо. Так, через подолання божевілля Відьма стає спроможною повернутися до життя, у той час як Сова своїм кінцевим шляхом досягає того етапу, з якого розпочинала свої пошуки Відьма. Якщо Сова втрачає свій людський образ і повністю реалізується у своєму найменні, то Відьма зуміла позбутися химерності (хоча й не цілком).

Питання творення себе дотичне до досліджуваного Л. Задорожною питання соборності як засадничого для Шевченкової творчості в цілому, відповідно до філософського наповнення поняття, за М. Бердяєвим, – "*як спроможність індивідуума, нехтуючи при цьому спонукальними формами спільноти, здійснити свій вибір у вільному спілкуванні*" (виділення Л. Задорожної. – А. Г.). "Послідовне нехтування спонукальними формами спільноти" дозволяє людині бути вільною обирати шлях "до пошуку індивідуального щастя" (що стосується етологічних поем). Таким чином, питання соборності – вихідне для досліджуваного нами, як на першому етапі – "втягнення" у страждання, так і на другому – розривання.

Процес творення себе проходить як відродження (В.Пахаренко в удосконаленні себе і світу вбачає один зі способів подолання зла) або деградація. Перше закономірно прочитується як акт добротворення, друге – злотворення щодо себе. І вибір на користь добротворення чи злотворення, як справедливо говорить В. Пахаренко, "визначається насамперед моральністю кожної окремої особи" [5, 56], а потім уже іншими чинниками.

За Т.Шевченком, герої етологічних поем, як скривджені, так і грішники, творячи себе, здатні посісти місце серед праведників, проходячи акт творення шляхом примирення із собою і зі своїм кривдником, зі своїм минулим і теперішнім:

І примиренному
присягаться І люди добрі, і
любов,

І все добро. І встане вранці

Веселий, і забуде знов
Свою недолю. І в неволі
Познає рай, познає волю
І всетворящую любов [8, 310].

Творення себе героями в етологічних поемах дозволяє їм стати творцями свого життя: у прямому смислі – це забезпечує можливість самого життя і дозволяє спрямувати його у відповідне русло.

Концепт творення себе, відліком чого обов'язково служить якийсь переломний життєвий момент – такий, що кардинально змінює становище героя – часто через його вчинок, оскільки переважно йде мова про переступ, співвідноситься і переживається через спокуту. При цьому творення і спокута сутнісно відіграють подібну роль.

Так, Мейстер Екгарт розуміє під актом творення саме творення і спокуту, як два акти надання, наділення: у першому випадку наділення існуванням, у другому – смислом. У Т.Шевченка герої творять себе, проходячи або шлях спокути, або прощення. Шляхом спокути йде варнак; через прощення здобувають смисл життя і можливість самого життя безіменний герой із поеми "Меж скалами, неначе злодій...", Сліпа, Відьма, при цьому остання водночас звільняється від внутрішнього тягаря і проектує себе на добротворення навколо себе. Максим із "Москалевої криниці" не тільки здобуває смисл життя, присвятивши себе творенню добра людям, але й преображається "в душі Преображення Христа, тіла його Світлом фаворським" [6, 320] (це положення стосується обох редакцій – погоджуємося з позицією В. Пахаренка).

Ці герої не просять прощення, бо не вчиняють насильство – вони прощають своїх кривдників. Такою для Т.Шевченка є міра людяності, моральності, суть життєвої науки для людини:

Отак, люде, научайтесь
Ворогам прощати,
Як сей неук! [8, 427]

Найбільшу цінність, на переконання Т.Шевченка, втілюють ті, хто, розчарувавшись у житті, залишаються в ньому, шукаючи своє місце. Це переможці перш за все над собою.

Особиста деградація (Микити з поеми "Титарівна", генеральші з поеми "Петрусь") завжди пов'язана з руйнацією і певного потужнішого утворення. Зупинимось на поемі "Титарівна". Микита наділений різнобіжними характеристиками: найкращий хлопець (як свідчення закладеного в ньому добра) і вбогий байстрюк (як проявлення зла в його гріховному народженні). Відправною точкою для його творення, що в тексті реалізується засобом дороги, для Микити є привселюдна образа титарівни, спрямована на підкреслення злого начала в ньому, чим заручником він є сам. Микита не бажає нести ношу страдника, спланувавши відплату. Своім поверненням на четвертий рік він переграє ситуацію, для нього визначальну і пам'ятну. Першого разу він –

байстрюк, сором'язливий і вбогий; другого – борець у синій шапці, у жупані та червоних штанях, який вередує як панич. Тепер автор називає його проклятим, хоча досі він нічого грішного не вчинив, але реальність його серця пояснює таке найменування; він уподібнюється упиру (Л. Плющ). Після зникнення Микити в селі не лишилося навіть згадки про нього: "чи й був коли?" – тоді як титарівна своєю пам'яттю, любов'ю прив'язує його до світу, до простору; і через її смерть Микита втрачає цю прив'язку. Микита торжествує, що титарівна сама йому годить. Але з її боку – це поклик серця, який засліплює; а з його – сліпа помста як самоціль. Зрештою, деградація Микити (у якому змішаний комплекс Каїна – Ірода – Юди) поглиблюється, коли він вбиває свою дитину і звертається по людський суд титарівні за гріх, який сам вчинив. Цей суд присуджує дівчині смерть, проте вона здобувається на християнський кінець зі сповіддю і причастям. – Відповідно гріх дитиновбивства вже сплачений смертю. Тому на цьому рівні Микита вже не може отримати відплату, його карає Господь протилежністю кари титарівни – життям в універсумі гріха.

Для митця цінність полягає не лише в осягненні того чи іншого універсуму, але й окремо як у житті, так і в смерті, залежно від контекстів: смерть як вирок, як обривання і смерть як звільнення, яка "в світі-боввані стає прозрінням, звільненням від невіді-тьми" [7, 40]. У поемі "Титарівна" ці поняття втрачають своє звичайне наповнення. Той, хто отримує майбутнє, не втілює максимальну систему цінностей, не заповнює своє місце у світі – його "земля не приймає".

Моделлю концепту творення себе, як одного з видів "творчості", постає творення світу. Зокрема таку аналогію між народженням особистості і створенням світу проводить С. Кримський, виділяючи такі символи шестидення: "1) побачити світло; 2) протиставити безодні власний берег, свою землю та небеса віри; 3) знайти опору, твердь; 4) дати форму стихіям; 5) засвідчити тварність та його долю; 6) здобути душу. І, нарешті, утворити паузу в діяльності та заповнити її недільним спогляданням підсумків. Такою є духовна космогонія творіння особистості" [3, 34]. Реконструювавши шлях творення себе Сліпою, спостерігаємо присутність цієї аналогії в однойменній поемі. Для Сліпої світлом було означене вибране нею місце очікування, відлюдне, а значить захищене, із проекцією на майбутнє – панські палати. Спів псалма, тихий смуток серця – те, що протиставлене безодні, її колись збуреному серцю. Опорою Сліпої є її донька; крім того, Оксана є її тривогою, запорукою майбутнього і метою.

Для Сліпої життя – це житейське бурхливе море, у якому пісня горя єдина є тихим струменем, і Сліпа робить вибір на користь цього тихого струменя. Стихія її внутрішніх почувань оформлюється в молитовний настрій, настрої смирення і пролиття сліз. Вона розкриває свою таємницю доньці і просить її помолитися душею незлобною і за

нього – кривдника і батька, і за себе.

Її блукання із села в село, цькування людьми грішниці і вибір на користь дрімучого лісу, чистого поля – волі – це і є засвідчення тварності, у його ускладненому варіанті: Сліпа йде шляхами звірів, відділяється від світу людей, посідаючи місце звіра, тому що люди цькують її як звірі. Здобуває душу героїня в Бозі, осягнувши універсум благодаті.

Таким чином, творення себе – один із центральних концептів етологічних поем Т. Шевченка, а також один із вихідних моментів, на нашу думку, для характеристики образів героїв та їхньої еволюції. Концепт творення себе валентний з іншими засадничими концептами: пізнання себе та соборності. Наслідком творення себе як відродження або деградації є осягнення людиною універсумів благодаті чи гріха, а також виявлення цінності в житті або смерті.

1. Анчел Є. Этнос и история / Пер. с венг. М. А. Хевеши. – М., 1988;
2. Бовсунівська Т. Химера у західноєвропейському та українському романтизмі (А. Міцкевич, Е.-Т.-А. Гофман, В. Гюго, Ш. Бодлер, Е. По, Т. Шевченко та ін.) // Всесвітня література та культура в навчальних закладах України. – червень. – 2000. – № 6;
3. Кримський С. Під сигнатурою Софії. – К., 2008; 4. Ортега-і-Гасет Х. Бунт мас // Ортега-і-Гасет Х. Вибрані твори / Перекл. з іспанської В. Бурггардта. – К., 1994;
5. Пахаренко В. І. Незбагнений апостол. – Черкаси, 1999; 6. Плющ Л. Екзод Тараса Шевченка. Навколо "Москалевої криниці". Дванадцять статтів. – К., 2001; 7. Плющ Л. "Вільготно гойдається зламана віть..." // Слово і час. – № 11. – (371) листопад 1991;
8. Шевченко Т. Кобзар. – К., 1994.